

НАУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА
проектованого Вербівського гідрологічного заказника місцевого значення
у Любомльському районі Волинської області

Територія проектованого Вербівського гідрологічного заказника площею 192,5 га знаходиться в долині одного з витоків р. Прип'яті – одного з тих, які формують верхню течію Прип'яті. Долина цього потоку добре виявлена в рельєфі, має прируслову (заплавну) частину і підвищену терасу, переважно заліснену. Русло каналізоване, але по берегах збереглися фрагменти водної та прибережно-водної рослинності. До заказника пропонується віднести найбільш збережену частину долини на її правому березі. Вона включає смугу від каналізованого русла до плакору (межиріччя). На ній наявна заплавна частина, прилегла до русла, заліснена смуга на схилі надзаплавної тераси, вузька смуга псамофітної рослинності, прилегла до залісненої частини (до польової дороги). Має увійти до території заказника і улоговинка з невеликим заплавним озерцем на межі заплавної та залісненої частини.

На заплавній частині, яка неінтенсивно випасається та місцями викошується, переважають у зниженнях трав'яні болота, а на плескатих підвищеннях - торф'янисті луки (які вірогідно сформувались на місці болотистих лук).

Болота у зниженнях низинні, переважно купинноосокові із домінуванням осоки омської, типової для даного регіону, та боліт Полісся в цілому. Вплив каналізування русла та випасання призвів до зменшення розмірів купин. Проте, на цих ділянках і нині добре виявлене флористичне ядро болотних видів, таких як вовче тіло болотне, калюжниця болотна, жовтець вогнистий, зірочник болотний та інші. Тут зростає лучно-болотна орхідея з Червоної книги України – пальчатокорінник м'ясочервоний, декілька разів зустрічаються популяції фіалки ставкової – рідкісного лучно-болотного виду. Великі популяції утворює валеріана висока, смугами трапляється осока пухирчаста. Із малопоширених болотних та лучно-болотних видів слід відмітити малий комонник зігнутий – центральноєвропейський вид на східній межі ареалу, півники сибірські, вербу мирзинолисту, яка є льодовиковим реліктом.

На плескатих підвищеннях, які більш інтенсивно випасаються, сформувались торф'янисті луки з домінуванням щучника дернистого. В їх травостой щучник дернистий має проективне покриття 80-90%. Домішку утворює мітлиця собача. Флористичний склад є типовим для торф'янистих лук. Тут зростають такі лучно-болотні види, як осока заяча, конюшина повзуча, лядвенець рогатий, жовтець їдкий та ін. У зниженнях збереглися болотні види, такі як незабудка болотна, зірочник болотний. Із центральноєвропейських видів тут відмічені стокротки багаторічні. Ці луки сформувались на місці притерасних вільшняків. В цій смузі є поодинокі вільхи, смуги молодих вільх, окремі екземпляри характерної для вільшняків верби п'ятитичинкової.

Схил тераси вкритий переважно лісовою рослинністю. Це переважно середньовіковий (40-45 років) ліс, що сформувався з культур сосни, місцями з домішкою берези. Поодинокі трапляються дика груша, в підрослі – дуб. В нижній частині схилу, там, де був притерасний вільшняк, культури сосни були закладені на поростевій вільсі. Тому нині тут сформувалась смуга середньовікового вільхово-соснового лісу з домішкою берези повислої. Тут виявлений підлісок із крушини, успадкований від вільшняка. В травостой переважає чорниця в супроводі звичайних бореальних видів – орляка, брусниці, одинарника європейського, веснівки дволистої, щитника шартрського. Із лучно-болотних видів вільшняків тут збереглися хміль, родовик лікарський, фіалка болотна.

На більшій частині схилу в березово-сосновому лісі чорницевого наявні поодинокі старі сосни віком 70-80 років та діаметром 50-54 см. Це свідчить про те, що культури сосни тут були закладені на місці природного соснового лісу на боровій терасі річки. Про це свідчить і флористичний склад лісу – крім вищеназваних типових бореальних видів, тут виявлені малопоширені види – щитник австрійський, плаун булавовидний, осока кульконосна, а також плаун колючий, занесений до Червоної книги України.

Серед лісової смуги в її притерасній зниженій частині є ділянки (нерідко у формі галявин) псамофітних лук із низьким травостоєм. Здебільшого на них переважає мітлиця тонка, значну участь в травостой бері нечуй-вітер волохатенький, що утворює великі плями. Характерними видами для цих лук є щавель гороб'ячий, біловус стиснутий, подорожник ланцетолистий, вероніка лікарська, агалік-трава. Є ділянки пустищних лук з переважанням біловуса стиснутого та вересу.

Смуга псамофітної рослинності виявлена біля верхньої границі заказника на узліссі лісової смуги і досягає в межах території заказника 12-15 м завширшки. Далі, за дорогою, яка є границею заказника, вона займає значні площі з молодими розрідженими культурами сосни та самосівом берези повислої. Ці псамофітні ділянки мають значну наукову цінність. При домінуванні звичайних для Полісся видів сухих лук (мітлиця тонкої, нечуй-вітра волохатенького, цмину піщаного) тут виявлене місцезростання низки центральноєвропейських видів, серед них – рідкісних. Великі популяції утворює тисдалія голостебла – рідкісний центральноєвропейський псамофітний вид, який до останнього часу мав в Україні поодинокі місцезнаходження у Волинській області. Нині за нашими даними цей вид на Західному Поліссі має тенденції до поширення. У Вербівському заказнику та на межуючих з ним ділянках вид утворює великі популяції, квітує, рясно плодоносить, що вірогідно сприяє його поширенню вітром на безлісих піщаних ділянках басейна Прип'яті. Нині ця ділянка має найбільші відомі в Україні популяції тисдалії голостеблї.

Значний інтерес також має наявність на цій ділянці досить великих популяцій звіробою сланкого. Цей центральноєвропейський вид зрідка трапляється на піщаних ділянках в західній частині України, де він знаходиться на східній межі ареалу. В заказнику він відмічений лише на цій смузі псамофітної рослинності, квітує, плодоносить. Крім того, тут відзначені такі центральноєвропейські види, як жабник малий, який місцями співдомінує з мітлицею тонкою та цмином піщаним, утворюючи великі плями, медова трава м'яка, булавоносець сіруватий.

Біля краю лісу – соснового, з домішкою берези, виявлені фрагменти рідкісного рослинного угруповання, занесеного до Зеленої книги України – соснового лісу з підліском із ялівцю звичайного. Це – бореальні рослинні угруповання, які знаходяться на території України на південній межі свого ареалу. Трапляються вони в крайній північній частині Полісся. Яловець звичайний досягає тут 5 м заввишки (при середній висоті 1,5-3 м), деякі екземпляри мають колоновидну форму, є молоді екземпляри. Яловець був відмічений переважно по узліссях, є він і в інших частинах лісу, але в меншій кількості.

В улоговині з торф'янистою лукою неподалік від верхньої частини заказника знаходиться невелике природне заплавне озерце. В улоговині переважають щучникові луки з куртинами таких малопоширених у верхів'ях Прип'яті видів як півники сибірські, теліптерис болотний, фіалка болотна. Озерце з країв заросло смугою водної та прибережно-водної рослинності, оточеної по периферії кущами верби попелястої з домішкою малопоширеного виду, льодовикового релікту верби мирзинолистої. В смузі заростання переважають серед прибережно-водних видів рогіз широколистий, а серед водних – латаття сніжно-біле. Воно утворює тут фрагменти рідкісних угруповань, занесених до Зеленої книги України.

З боку залісної частини озерце оточене невеликою смугою вільшняку. У більш зниженій його частині, прилеглий до озерця, в ярусі підліску переважає верба попеляста. В трав'яному покриві переважають типові гідрофільні види – рогози вузьколистий і широколистий, на менш обводнених ділянках – теліптерис болотний, вовче тіло болотне, великі популяції тут утворює щитолісник звичайний, занесений до Червоної книги України. Щитолісник звичайний знаходиться в Україні на східній межі свого поширення. Відомі давні місцезнаходження його на Західному Поліссі довгий час не підтверджувались. Починаючи з 1986 року на Західному Поліссі виявлений ряд нових місцезнаходжень. Нині спостерігається тенденція до поширення цього виду.

В цілому, флора озерця типова для Полісся – тут відмічені кизляк болотний, плакун

верболистий, вовче тіло болотне, частуха подорожникова, вербозілля звичайне тощо. Проте, тут виявлені і малопоширені види – рдесник альпійський та пухирник малий.

Водні та прибережно-водні види, а також фрагменти їх ценозів виявлені також по каналізованому руслу. Великі популяції утворюють тут лепешняк великий, омег водяний, щавель водяний, трапляються плавушник болотний, хвощ річковий, вовче тіло болотне, частуха подорожникова – типові види русел річок Західного Полісся.

Фауна хребетних тварин проєктованого Вербівського заказника сформована під антропогенним впливом (осушувальна меліорація – прокопування русла у вигляді канами, осушення прилеглих боліт та лук). Тобто за період з моменту будівництва верхньоприп'ятської осушувальної системи, відбулися значні зміни у фауністичному складі хребетних. Так, зокрема на досліджуваній території майже повністю відсутні болотні та частина лучних видів, пристосованих до зволжених та перезволжених лучно-болотних та водно-болотних угідь. В той же час тут очевидно з'явилися нові види, які були відсутні на відповідних природних угіддях. Основні екологічні компоненти фауни хребетних складають лучні та узлісно-лісові види. В цілому тваринний світ хребетних є відносно бідним, як за видовим складом, так і за кількісними показниками.

У зв'язку з майже повним пересиханням канами у меженний період у 2002-2004 рр. тут не виявлено представників класу кісткових риб. Серед земноводних домінують жаба гостроморда і на окремих ділянках канами Прип'ять, де ще залишилася вода або зволожений чи перезволожений ґрунт, окремих мікроозерцях – жаби озерна та ставкова. Чисельність усіх земноводних дуже низька через катастрофічну зміну гідрологічного режиму.

Плазуни представлені ящіркою прудкою та вужем звичайним, чисельність яких є низькою через недостатню кормову базу.

Найбільш різноманітним за видовим складом класом хребетних тут є птахи, яких зустрічається понад 25 видів. Домінують такі екологічні групи, як узлісно-лісові та лісові. На гніздуванні тут зокрема відмічені: одуд, дятел малий, щеврик лісовий, жулан, вивільга, дрізд чорний, дрізд співочий, вівчарик-ковалик, кропив'янка садова, кропив'янка чорноголова, берестянка, гаїчка-пухляк, гаїчка болотяна, синиця велика, синиця блакитна, зяблик, зеленяк, вівсянка звичайна. Незначною є кількість лучних (лунь лучний, деркач, баранець великий, трав'янка лучна) та польових видів (жайворонок польовий). Під час харчування тут відмічені також лелека білий, дятел чорний, дятел звичайний та ластівка сільська. Слід відзначити, що деркач занесений до Європейського Червоного списку, а баранець великий є регіонально рідкісним видом.

Ссавці представлені кількома видами, серед яких домінує кріт європейський. На ялівці виявлене гніздо мишки лучної та 1-2 види нориць роду *Microtus*.

Ентомофауна заказника представлена типовими для Полісся угрупованнями лісових, лучних, водних і напівводних комах та комах ксерофітних стацій. На лісових галявинах відмічені метелики з родини товстоголовки (лісовик, морфей, фавн), відмічені також види з інших родин – білан бруквяний, лимонниця, окачик звичайний, гліцеріон волове очко, п'ядун малий чебрецевий, лишайниця красива, лишайниця рожева. На квітучому різнотрав'ї на узліссі зустрічаються золотоочки, зокрема золотоочка звичайна. Серед жуків тут трапляються бронзівка золотиста, багатокоготник зонтичний, жуки-сонечки – семикрапкове, чотирнадцятиплямисте та деякі інші. Досить звичайними на лісових галявинах і узліссях є джміль малий земляний, в лісі відмічений листоїд вільховий. Є мурашники мурашки лісової рудої.

Біля заплавного озерця відмічені бабки - стрілка-дівчина і лютка-дріада, метелики - лісовик, окачик звичайний, довговуса міль і скорпіонниця звичайна. В озері відмічено п'явку псевдокінську велику, молюсків – ставковика звичайного та катушку рогоподібну, жуків-вертячок.

В лучних біотопах розвивається велика кількість прямокрилих: кобилок, цвіркунів та цикадок, що мешкають у трав'яному покриві, зокрема коників справжніх. Серед метеликів звичайними є морфей, лісовик, фавн та деякі інші.

Ксерофітні стації відзначаються великою чисельністю і різноманіттям диких бджолиних, в тому числі антофорид. В цих екотопах відмічений джміль земляний малий, знайдено велику кількість риючих ос, зокрема амофіли піщаної. Доповнюють цей комплекс мухи-жужжалки та хижі мухи-ктири.

Таким чином, територія проєктованого Вербівського гідрологічного заказника зберегла природний та напівприродний рослинний покрив, характеризується типовою будовою заплави, наявністю різних типів рослинності. Багатим є фіторізноманіття території заказника. Тут виявлене флористичне ядро лучно-болотних, лісових, псамофітних ценозів, наявні рідкісні та малопоширені види рослин. Із них насамперед слід назвати плаун колючий, пальчатокорінник м'ясочервоний, щитолісник звичайний, звіробій сланкий, тисдалію голостеблу, малий комонник зігнутий, фіалку ставкову та деякі інші. Серед хребетних тварин один вид (деркач) занесений до Європейського Червоного списку тварин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі, та 2 види (деркач, мишка лучна) – до Червоного списку МСОП. Безсумнівною є екологічна цінність заказника – його територія має включати найбільш збережену частину верхів'їв Прип'яті. В заказнику слід заборонити меліоративні роботи, видобуток корисних копалин, рубки лісу. Слід регламентувати випасання. Сінокосіння в лучній частині можна проводити.

Андрієнко-Малюк Т.Л., доктор біологічних наук, професор

Прядко О.І., кандидат біологічних наук

Берест З.Л., кандидат біологічних наук

Клестов М.Л., кандидат біологічних наук

Химин М.В., експерт